

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Herman Kahn, theoreticus van de orde
Steenbergen, B. van

Citation

Steenbergen, B. van. (1971). Herman Kahn, theoreticus van de orde. *Acta Politica*, 6: 1971(1), 73-91.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451313>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451313>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Keren we aan het eind van dit artikel terug tot het uitgangspunt. Voor politikologen ligt de problematiek niet anders dan voor historici. Willen zij de door de Swaan gelaakte behavioristische methode verwijden zoals Harmen — en eigenlijk Romein al — dat met de vakhistorische wil, en willen zij daarbij intellectuele discipline in acht nemen om niet in onbevrageerde gevoelens te verzanden, dan behoeven zij een redelijke verantwoorde — laten we het voorlopig maar 'theorie' noemen — over het wezen van de mens. Misschien kunnen historici en politikologen elkaar bij het nadenken over deze theorie helpen. Aan de faculteit van sociale wetenschappen aan de universiteit van Amsterdam hebben zij een gemeenschappelijk founding father in de persoon van Jan Romein. Wat J. H. De Vree over hem als over E. H. Carr zegt raakt hun theorie slechts zijdelings. Kenmerkend voor hun theorie is niet de gedachte dat geschiedschrijving over een stuk verleden op enigerlei wijze ook de tijd waarin de historicus leeft, weerspiegelt. (temporele subjectiviteit). Dat betoogde Fruin in het midden van de vorige eeuw al. Het saillante in hun theorie is de opvatting dat eerst de toekomstige ontwikkeling van het historisch proces zal laten zien welke huidige geschiedschrijving het meest hout snijdt. Over Romeins pogingen tot integratie van toekomstverwachting in de geschiedwetenschap zijn indertijd veel honende woorden gevallen. Methodologische bezinning was toen nog niet zo ver voort geschreden als thans. Nu treft men een beroep op de toekomst in een methodologisch handboek aan, als was dat de meest gewone zaak van de wereld.⁸⁸ Maar toch zullen historici nog heel wat rustige bezinning behoeven voor ze de plaats durven innemen van centrale beroepsinstantie voor alle wetenschappen hun door A. D. de Groot aangewezen.

In afwachting daarvan kunnen ze reeds de volgende thema's in beschouwing nemen. Wanneer ze aan leerlingen en studenten het wenselijke van 'historische vorming' voorhouden, kunnen ze om der wille van de zinde-lijkheid al vast aangeven, welke van de twee betekenissen ze bedoelen. Willen ze (term van Kuypers) 'vakwetenschappelijk' verklaren en beschrijven hoe het actuele gegroeid is? Of beloven ze geschiedfilosofische theorie in de trant van de 'historical consciousness' van L. Straus, C. Wright Mills en H. Marcuse, waarnaar A. de Swaan op zoek is? Helderheid op dit punt zou in ieder geval tot gevolg hebben, dat studenten ten minste beter weten, waar ze met hun studie aan toe zijn. Wie daarentegen voor beide betekenissen van het woord geschiedkennis opteren, staan voor de opgave het zicht op de verhouding tussen enerzijds de op het verleden gerichte historische vakwetenschap, en anderzijds de naar de toekomst reikende geschiedtheorie, te verscherpen.

⁸⁸ De Groot, A. D., *Methodologie, grondslagen voor onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*, den Haag, 1966, p. 28.

Pas geleden is op de Nederlandse markt een boek verschenen van Noam Chomsky met als titel: *'De macht van Amerika en de nieuwe mandarijnen'*. Dit werk is een aanklacht tegen het zedelijk niveau van de Amerikaanse politiek met name in betrekking tot Vietnam, maar wat voor ons hier belangrijk is, is dat deze politiek ondersteund wordt door een nieuwe generatie van wetenschappers, die de wetenschappelijke argumentatie ter verdediging van deze politiek aandragen. Met name de sociale wetenschappers stellen steeds duidelijker, dat hun wetenschap onontbeerlijk is voor de training van hen, die zij betitelen als de 'mandarijnen van de toekomst'. 'Filosofie en letterkunde hebben nog wel waarde', zo verzekert ons Ithiel Pool, 'maar psychologie, sociologie, systeem-analyse en politieke wetenschap zijn het die de kennis verschaffen, die de machthebbers tot werkelijke geciviliseerde mensen maken'. (pag. 25). Chomsky voegt hier bitter aan toe, dat de oorlog in Vietnam in niet geringe mate door deze nieuwe mandarijnen op touw gezet en gevoerd is en dat hij getuigt van de opvatting van menselijkheid en de beschaving, die zij naar alle waarschijnlijkheid huldigen bij het uitoefenen van macht. In een voetnoot (pag. 100) wijst Chomsky nog op een uitspraak van Max Ways, die in Fortune stelt, dat 'Mc Namara, zijn systeem-analysten en zijn computers niet alleen bijdragen tot de praktische efficiëntie van de Amerikaanse aktie, maar het morele peil van de politiek verhogen door een meer bewuste en selectieve aandacht voor de bepalingen van haar doelen'. In het rijtje wetenschappen van Ithiel Pool komen we niet de futurologie tegen, hoewel het er in de praktijk vaak niet zo veel toe doet of deze nieuwe 'mandarijnen' zich nu futuroloog, socioloog of 'systeem-analyst' noemen. Er zijn een aantal ontstaansgronden voor de recente opkomst van de futurologie aan te geven. De belangrijkste ontwikkeling is vermoedelijk wel in de V.S. geweest, waar de futurologie omhoog gekomen is in het kielzog van 'the military' en de industrie.

De ontwikkeling van de moderne groot-industrie (elektronica, computers, raketten, vliegtuigen, chemie en atoomindustrie) vereist een lange termijnsinvestering, waardoor het 'plankapitalisme' een objectieve noodzakelijkheid geworden is. We hebben hier te maken met wat Galtung noemt een kolonisering van de toekomst door het moderne Westerse produktiesysteem. Planning was oorspronkelijk een uitvinding van links (tegenover het *laisser-faire* kapitalisme), maar tegenwoordig betekent planning een praktische en ideologische integratie in het huidige systeem. Echter, juist omdat planning oorspronkelijk behoorde bij het ideeënpakket van links heeft men in traditioneel linkse kringen het integratiekarakter in de bestaande orde van de moderne planning onvoldoende doorzien. Met name in de V.S. kunnen we constateren, dat futurologen en planners hun bijdrage leveren aan deze nieuwe koers in de richting van een gepland kapitalisme. Deze ontwikkeling doet Claus Koch

de volgende bittere these formuleren: De Futurologie... ist zum einen sozialtechnische Methode der Generalstrategie plankapitalistischer Krisenverhinderung. Sie ist zum anderen, da sie nicht kritisch noch politisch werden will, ideologische Bestätigung einer Ordnung die den Schleier des Neuen vorzieht, um alles beim Alten zu lassen'.¹

Om misverstanden te voorkomen wil ik hier uitdrukkelijk stellen, dat wat zich in Oost-Europa als futurologie aandient bepaald niet als alternatief gezien kan worden.

Deze these van Koch vertelt volgens mij overigens niet de 'whole story', maar deze richting in de futurologie is wel als de hoofdstroming aan te duiden. De behoefte aan futurologie en planning was ook duidelijk bij het militaire apparaat te bespeuren vanuit analoge achtergronden. In de Westerse wereld was het met name het Pentagon, dat meer inzicht wilde hebben in toekomstige wapensystemen, afschrikkingsmethoden, typen van oorlogvoering en wat ruimer, internationale politieke verhoudingen. Vanuit deze behoefte is er in Amerika een nieuw type wetenschappelijk instituut ontstaan, de z.g. 'thinktank' of denkfabriek. De bekendste hiervan zijn de RAND-corporation en het Hudsoninstitute. Hoewel deze thinktanks formeel onafhankelijk zijn, merkt Galbraith erover op: 'Ook de geleerden op de universiteiten zijn een deel van de militaire macht, evenals de mensen die deel uitmaken van op defensie georiënteerde organisaties als RAND, het Instituut voor Defense Analysis en het Hudson Institute, die vanwege hun beroep denken over wapens, en bewapeningssystemen en de strategie van hun gebruik'.²

De mensen van deze organisaties werken veel samen, hebben contacten met elkaar en nemen hun adviesbeslissingen natuurlijk op grond van hun visie op de wereld. 'Het probleem is niet gelegen in samenzwering of corruptie, maar in ongecontroleerd beleid. (men spreekt wel van 'the invisible government', B.v.S.). En omdat dat niet gecontroleerd wordt weerspiegelt dit beleid niet de nationale behoeften maar de bureaucratische behoeften — zich baserend op wat luchtmacht, leger en marine, General Dynamics, de mensen van de inlichtingendiensten, geloven dat het beste is (voor de V.S.) aldus Galbraith, die overigens nogal optimistisch is t.a.v. de mogelijkheden om dit gigantische complex weer onder de controle te brengen van de bestaande Amerikaanse democratische instellingen.

Ook Mr. G. B. J. Hiltermann maakt zich ongerust over de Amerikaanse denkfabrieken. Hij zegt erover: 'De functionarissen en instanties, die de enorme sommen waar defensie over beschikt een bestemming mogen geven vormen met de industrieën, die het leeuwendeel daarvan ontvangen een macht

¹ Claus Koch, 'Kritik der Futurologie' in: *Kursbuch*, no. 14, Augustus 1968, p. 2.

² John Kenneth Galbraith, *Het militair-industriële complex*, Amsterdam, 1970, p. 19.

in de staat en de denkfabrieken zijn van dat complex de hersens. De denkfabriek overwoekert als een griezelige reuzenzwam de hele samenleving. Wie zal de denkfabriek durven tegenspreken'.³

Deze denkfabrieken nu zijn de in de V.S. belangrijke instituten van toekomstonderzoek; we kunnen dit o.a. zien aan de ontwikkeling van de belangrijkste methoden van toekomstonderzoek. Polak bespreekt er zestien in zijn standaardwerk *Prognostica*.⁴

Het opvallende is dat met uitzondering van enkele mathematische, zoals curven en matrix algebra, de meeste van deze methoden en technieken ontwikkeld zijn in een militaire of industriële setting. De laatste jaren bestaat er een tendentie om deze methoden, die kennelijk goede diensten hebben bewezen aan leger en industrie, ook op toekomstige ontwikkelingen van andere maatschappelijke terreinen of op de maatschappij als geheel toe te passen. Nu wordt veelal gesteld dat wetenschappelijke methoden en technieken 'wertneutral' zijn. Ik heb echter mijn twijfels of een aantal methoden en technieken, die we in de *menswetenschappen* gebruiken net zo 'wertneutral' zijn en of aan de — in de denkfabrieken ten behoeve van het militair-industriële complex ontwikkelde — methoden en technieken niet een zeer specifieke mens en maatschappij visie ten grondslag ligt.

ik wil twee voorbeelden geven. Olaf Helmer, voormalig directeur van de researchafdeling van de RAND corporation heeft de z.g. 'operations research' sterk ontwikkeld. Helmer zegt er zelf over: 'In vergelijking met de traditionele wetenschappelijke onderzoeker gaat de operations analyst van een volledig andere instelling uit. Hij is onvermijdelijk een pragmaticus, die in eerste instantie geïnteresseerd is in de *effektieve beheersing* van zijn omgeving en pas in tweede instantie in een subtieler begrip van de fenomenen die eraan ten grondslag liggen'.⁵

Anatol Rapoport heeft een belangrijke studie geschreven over het strategisch denken,⁶ waarin — zoals Krippendorff het uitdrukte — Herman Kahn de *negatieve held* is.⁷ Het boek bestaat vrijwel geheel uit een kritiek op het hedendaagse strategische denken. Het interessante van Rapoport is dat hij de strategen met hun eigen wapenen verslaat, dat wil zeggen: hij komt niet alleen met ethische bezwaren, maar toont tevens aan dat de strategen niet alleen

³ G. B. J. Hiltermann, 'De Amerikaanse denkfabrieken' in *Elseviers Weekblad*, 4 jan. 1969, pp. 20—21.

⁴ Fred L. Polak, *Prognostica* (verkorte editie) Deventer, 1969, pp. 431—462.

⁵ Olaf Helmer: *Sozialtechnik in Atomzeitalter* jrg. '67 nr. 7/8, p. 422 (cursivering van mij B. v. S.).

⁶ Anatol Rapoport, *Strategy and conscience*, New York, 1964.

⁷ E. Krippendorff, 'Strategie und Gewissen', in: *Atomzeitalter*, jrg. '67 nr. 4, p. 219. (cursivering van mij B. v. S.).

van foute premissen uitgaan, maar ook binnen hun eigen denken fouten maken. Rapoport formuleert de volgende bezwaren tegen het strategische denken, zoals we dat bij Kahn c.s. tegenkomen:

(1) De strateeg is geneigd oorlog en vooral ook internationale politiek te vergelijken met een wedstrijd, een situatie waarbij de doeleinden van beide partijen eenvoudig en onveranderlijk zijn, namelijk het overwinnen van de tegenstander. Deze vergelijking is overigens begrijpelijk in onze op competitie gerichte samenleving. Bij voorkeur wordt dan nog het zogenaamde 'zero-sum game' (het 'som-is-nul' spel) als voorbeeld genomen, waarbij winst voor de ene partij automatisch verlies voor de ander is. Deze benadering is in feite onhistorisch, want in de geschiedenis zijn de meeste geschillen, ook de ideologische, niet geëindigd met een duidelijke overwinning voor één partij; bovendien was de uitkomst ook nog vaak voordelig voor beide partijen.

(2) De strateeg is gericht op het *oplossen* van zijn strategische problemen. Hij gaat er hierbij vanuit dat er een oplossing is. Of een probleem een oplossing heeft of niet is echter afhankelijk van de wijze waarop het probleem gesteld is, want problemen zijn geen natuurgegevens. De natuur presenteert ons situaties die wij formuleren als problemen. Iemand die er professioneel op gericht is definitieve antwoorden op beslissingsproblemen te krijgen, zal begrijpelijkerwijs onder pressie staan deze zodanig te formuleren dat ze zich onderwerpen aan zijn oplossings technieken. Dit betekent onder andere dat de strateeg de problemen (over) simplificeert, niet teneinde een wetenschap van de bodem af op te bouwen, maar om zo snel mogelijk antwoorden te krijgen.

(3) Strategisch denken is verder gericht op het beïnvloeden van het menselijk gedrag door middel van *bedreiging* en daarmee onderstelt het kennis van het menselijk gedrag in een dreigende situatie. Het is echter opvallend dat er bij deze strategen weinig belangstelling is voor relevant psychologisch onderzoek. Zij houden zich alleen bezig met macht over de ander en niet met kennis van de ander. We komen hier op het belangrijkste punt van de ethische relatie tussen middel en doel. Deze relatie wordt door de strategen volledig genegeerd. Ze zijn zo volledig gepreoccupeerd door het denken in termen van afschrikking en destructie dat er voor zaken als compromis, wederzijdse aanpassing e.d. geen plaats meer is. Dit is volgens Rapoport gevaarlijk, omdat wij door dit denken van de strategen beïnvloed worden: 'Fantasieën over atoomoorlogen kunnen ertoe leiden dat wij gewelddaden, waar wij vroeger voor teruggedeinsd zouden zijn, langzaam acceptabel gaan vinden'.⁸

(4) De strategen komen uit een wereld van het kwantitatieve denken, waar-

⁸ Anatol Rapoport, *op. cit.*, p. X.

voor het kwalitatieve geen plaats is. We vinden deze punten terug in Kahn's 'On thermonuclear war'. In het openingshoofdstuk vraagt hij zich af welke prijs de Verenigde Staten wil betalen voor het straffen van een agressieaanval van de sowjets. Bij zijn onderzoek gaat hij er vanuit dat honderdtachtig miljoen dode amerikanen (namelijk de toenmalige hele bevolking) een te hoge prijs is. Hij komt dan tot de conclusie, naar aanleiding van gesprekken hierover met landgenoten, dat een 'acceptabele prijs' zo ergens ligt tussen de tien en zestig miljoen dode amerikanen, met een gemiddelde in de buurt van de vijftig miljoen. In datzelfde boek vinden we de mogelijkheid uiteengezet van een all-out conflict met aanvallen op honderdzevenenvijftig belangrijke Amerikaanse steden, dat honderdzestig miljoen amerikanen zou doden, maar zo voegt Kahn hier geruststellend aan toe, twintig miljoen zullen het overleven en binnen een eeuw zal alles weer opgebouwd zijn.

A. Th. van Leeuwen wijst erop dat in de wereld van vandaag een levensgroot conflict bestaat tussen een strategisch denken dat alle logisch mogelijke werelden nagaat en een ethische instelling die uitgaat van de zedelijke onmogelijkheid van een aantal dezer logische mogelijkheden.⁹ De strategen zijn er enigszins in geslaagd een beeld van zichzelf te creëren, waarbij rationaliteit en objectiviteit op de voorgrond lijken te staan. Rapoport heeft hier doorheen geprikt en heeft niet alleen het morele, maar ook het wetenschappelijke bankroet van de strategen aangetoond. Op vier punten ziet Rapoport een radicaal conflict tussen het strategisch denken en het ethisch georiënteerd (conscience driven) denken:

1 — het eerste beziet iedere keuze van handelen primair in termen van het effect op de omgeving, terwijl het laatste juist geïnteresseerd is in het effect op de handelende persoon zelf;

2 — de strateeg neemt de waarden en normen als een vast gegeven aan, terwijl de ethische denker in de vaststelling ervan nu juist het probleem ziet. Hij verwerpt namelijk dat alle waarden een simpele zaak van voorkeur is, zoals een merk sigaretten. Hij kan de superioriteit van bepaalde waarden boven andere niet 'bewijzen', maar daarom wil hij dit belangrijke facet nog niet uit de discussie nemen;

3 — de strateeg gaat verder uit van het bestaan als objectief feit, van de 'state of the world' op een bepaald moment, terwijl deze nu juist volgens zijn tegenstander afhankelijk is van de wijze waarop wij er tegenaan kijken;

4 — het strategisch denken gaat er, in tegenstelling tot het ethisch denken, vanuit dat de waarden en neigingen van de tegenpartij gezien kunnen worden als feiten die onafhankelijk zijn van de houding en de daden van de eigen

⁹ A. Th. van Leeuwen, 'Theologische kanttekeningen', in: *Het kennen van de toekomst, de toekomst van het kennen*, Driebergen, 1967. Horstcahier nr. 32, p. 37.

partij.

De nachtmerrie van de strateeg is: 'Wat zal er gebeuren als de 'deterrence' faalt'; die van de ethische mens is: 'Wat zal er met de mensheid gebeuren als de 'deterrence' werkt'.

Naast en tegenover het 'som-is-nul-spel' van de strategen heeft Rapoport het 'som-is-niet-nul-spel' ontwikkeld, waarbij niet het 'ik' (d.w.z. de eigen partij), maar het 'wij' centraal staat en waarbij ook een bepaald vertrouwen in de tegenstander ondersteld wordt. Dit zijn categorieën, die volslagen vreemd zijn voor de (militaire) strateeg.

Min of meer terloops is onze held, of zo u wilt anti-held, Herman Kahn oud-medewerker van de RAND en momenteel directeur van het Hudson Institute weer ten tonele gevoerd. De schrijver en criticus H. M. Enzensberger gaat in zijn boek *Misdaad en Politiek*¹⁰ nog eens in op de volgende tabel uit Kahn's *On thermonuclear war* (p. 21).

Tragische maar overzichtelijke na-oorlogse balansen

doden	duur wederopbouw economie
2 miljoen	1 jaar
5 miljoen	2 jaar
10 miljoen	5 jaar
20 miljoen	10 jaar
40 miljoen	20 jaar
80 miljoen	50 jaar
160 miljoen	100 jaar

'Objectieve onderzoeken tonen aan dat het aantal menselijke tragedieën in de naoorlogse samenleving weliswaar aanzienlijk zal stijgen, maar dat deze stijging desondanks een normaal en gelukkig bestaan voor de overlevenden en hun nakomelingen niet uitsluit... Embryonale slachtoffers zijn van beperkte betekenis... Naar het zich laat aanzien zullen zich in de eerstvolgende generatie vijf miljoen dergelijke gevallen voordoen en omtrent honderd miljoen in de loop der daarop volgende generaties. Ik beschouw het laatst genoemde aantal niet als te belangrijk, afgezien van die minderheid der gevallen waarin het tot duidelijke abortus komt of het levenloos ter wereld komen. Hoe het zij, de mensheid is zo vruchtbaar, dat een kleine vermindering van haar vruchtbaarheid niet bijzonder ernstig hoeft te worden opgevat, zeker niet door de enkelingen die erdoor getroffen worden' aldus Kahn.

Vervolgens gaat Enzensberger nog in op die 'prijs' die de V.S. zou willen be-

¹⁰ H. M. Enzensberger, *Misdaad en Politiek*, Utrecht, 1966.

talen voor het afstraffen van een agressieaanval van de Russen. In datzelfde artikel behandelt hij ook de aanklacht tegen Eichmann, die er niet om ging, dat de beschuldigde de gasoven eigenhandig bediend zou hebben, maar dat hij de moord op zes miljoen mensen gewetensvol en minitieuus had voorbereid. Enzensberger stelt dan de provocerende vraag of men Kahn en Eichmann kan vergelijken. 'Bestaan er 'objectieve onderzoeken' over het aantal menselijke tragedieën? Welke redelijke bewijskracht kan men een taal toekennen die zestig miljoen doden een 'aanvaardbare prijs' noemt? Kan genocide het onderwerp van 'onvoorwaardelijk' neutrale beschouwing en berekening zijn? Waar ligt het onderscheid tussen beschouwing en planning, tussen berekening en voorbereiding? Bestaat een dergelijk onderscheid? Kan men de volksmoord verhinderen terwijl men er de plannen voor ontwerpt? Kunnen verandering en planning aan experts gesloten worden? Aan wie bieden deze experts hun diensten aan? Komt het aan op hun bedoelingen? Speelt hun voornemen een rol? Wie heeft hun opdracht gegeven, wie spreekt over hen het oordeel uit?'¹¹ Ik kan me voorstellen dat dit velen te ver gaat. Dat men vindt, dat men de vergelijking tussen Kahn en Eichmann niet kan en niet mag maken. Dit neemt niet weg, dat Enzensberger hier scherp heeft gesteld dat de tijd van een l'art pour l'art wetenschap voorbij is, dat de wetenschapper — of hij dat nu leuk vindt of niet — betrokken is geraakt bij het wereldgebeuren en daarvoor *als wetenschapper* (en niet alleen maar in zijn rol van staatsburger, zoals men van de zijde van de waardevrije wetenschappen wel stelt) mede verantwoordelijkheid draagt.

Herman Kahn wordt vaak beschouwd als één van het driemanschap Kissinger, Von Braun en Kahn, dat in de naoorlogse jaren in belangrijke mate gestalte heeft gegeven aan de Amerikaanse militaire en buitenlandse politiek. Kahn heeft van deze drie nog wel het meest de globale strategie van de Amerikaanse defensie beïnvloed en verder is hij de vader geweest van de escalatie in Vietnam. Hij heeft om Raymond Aron, die een warm voorstander van Kahn is, te citeren, de intellectuele moed gehad 'to analyze the consequences of a policy which is, in fact that of the United States and the Atlantic Alliance. That policy is one of deterrence. It consists of threatening with thermonuclear retaliation'.¹² Kahn is dus duidelijk een uiterst invloedrijk man, een oppermandarijn mogen we wel stellen.

De directe aanleiding om wat dieper op de mens- en maatschappijopvattingen van hem in te gaan, is een boekbespreking over Kahn's recente werk: *Het jaar 2000* door de heer Snellen in een van de laatste nummers van *Acta Politica*.

¹¹ H. M. Enzensberger, *op. cit.*, p. X.

¹² Raymond Aron, 'Introduction' in: Herman Kahn, *Thinking about the Unthinkable*, New York, 1964, pp. 11—12.

Op mijn expliciet bezwaren tegen deze boekbespreking kom ik nog terug. Ik wil deze opvattingen van Kahn plaatsen in het kader van de sociologische beschouwingen van de veel geciteerde John Horton en Richard Flachs.

John Horton¹³ stelt in de sociale wetenschappen de orde- en de conflict-theorieën tegenover elkaar, waarbij 't dan primair gaat om een bepaald perspectief op het maatschappelijk gebeuren.

Enkele voor ons relevante kenmerken van het orde-perspectief zijn:

- een positieve attitude t.a.v. het behouden van sociale instituties;
- positieve sociale waarden zijn: evenwicht, stabiliteit, autoriteit, orde en kwantitatieve groei;
- 'gezond' wordt gelijk gesteld met de bestaande waarden van een gepostuleerde maatschappij, of van een dominante groep in die maatschappij;
- afwijkend gedrag wordt gezien als ziekelijk voor het functioneren van het sociale systeem;
- afwijkend gedrag wordt gezien als anomie (normloosheid), als onvoldoende adequate beheersing van de groepen in het sociale systeem; de bestaande maatschappij is uit zijn evenwicht gebracht;
- gesuggereerde actie ter verbetering: uitbreiding van de 'social control', verdergaande en efficiëntere institutionalisering van de waarden van het sociale systeem, aanpassing van het individu aan de behoeften van het systeem;
- nadruk op de dominante groepen, het establishment.

Op de kenmerken van het conflictperspectief hoeven we in het kader van deze beschouwing niet verder in te gaan.

Richard Flachs heeft voor de Amerikaanse maatschappij een nieuwe klasse-indeling gemaakt, meer gebaseerd op sociaal-culturele factoren. Hij onderscheidt een verdrukte klasse, een bevrijde klasse en een onderklasse. Deze laatste is enigzins te vergelijken met de paria's, het 'Lumpenproletariaat'; hiertoe behoren groepen negers, de mexicanen, portoricanen en de 'poor white'. De verdrukte klasse is dan die groepering bij wie de normen en waarden van de Amerikaanse ideologie volledig zijn geïnternaliseerd; normen zoals concurrentiestrijd, conformisme, sociale mobiliteit (met financiële status en consumptiepatroon als criteria van stijging) anti-communisme e.d.

Het zijn de normen van 'middle class America' van Nixon's 'silent majority', die geen kritiek dulden en stellen 'America, love it or leave it'.

Deze groepering heeft hoge verwachtingen van wat men 'common sense' noemt en ze richt zich nogal eens tegen die kritische 'eggheads' en überhaupt tegen alle kritische en/of deviante groeperingen.

¹³ John Horton, 'Order and conflict theories of social problems', in: *Radical Perspectives on social problems*, ed. bij Frank Lindenfeld. New York, 1968, pp. 34—51.

De derde klasse noemt Flachs de bevrijde klasse van jonge radicalen en hippies, die zich aan deze normen ontworsteld heeft en een eigen sub — of beter tegencultuur aan het ontwikkelen is.

Mijn stelling is nu, dat Kahn met name in zijn boek 'Het jaar 2000' naar voren komt als een sociaal denker met een ordeperspectief op de maatschappij en verder dat hij zich meer en meer ontpopt als de kampioen van de verdrukte klasse, waarbij ik me er van bewust ben dat dat woord verdrukt aanleiding geeft tot misverstanden. Alvorens hier dieper op in te gaan wil ik een aantal andere hier wel mee verband houdende aspecten van 'het jaar 2000' belichten.

Pierre Massé heeft in zijn boek 'le plan on l'anti-hasard', een verhelderend onderscheid gemaakt tussen retrospectieve (terugkijkende) en prospectieve (vooruitkijkende) methoden van toekomstonderzoek.

Wat die *retrospectieve methoden* betreft: Massé noemt als eerste de extrapolatie, die hij als volgt afschildert:

op basis van een of ander soort determinisme zou door middel van extrapolatie één enkele toekomstlijn verkregen kunnen worden. Dit komt hierop neer: een model dat goede diensten heeft bewezen bij het verklaren van het verleden wordt geacht eveneens goede diensten te kunnen bewijzen om zich een beeld te kunnen vormen van de toekomst.

Nu kan men alleen dit soort extrapolaties gebruiken, als het gaat over de zogenaamde massieve tendenties (les 'tendances lourdes') van de ontwikkeling der mensheid, zoals bevolkingstoename, groei van de productie, stijging van het levenspeil e.d.

Een variant op het voorafgaande is de *projectie*. Deze berust op een diepgaande analyse van de verschijnselen, waarbij bepaalde wetmatigheden, of modellen aan het licht komen. Vooral historici en filosofen als Spengler, Sorokin, Toynbee, e.d. hebben zich hiermee beziggehouden. De bezwaren hier tegen zitten volgens Massé in het deterministische element van deze theorieën en in het feit, dat ze niet leiden tot beslissingen, want om tot beslissingen te komen, hebben we niet genoeg aan die grote lijnen (les 'tendances lourdes'), maar moeten we bij benadering zien te ontdekken op welk ogenblik menselijk ingrijpen van beslissende betekenis zal zijn. Een variant hierop is de extrapolatie op waarschijnlijkheid. Alle waarschijnlijk geachte gebeurlijkheden op een bepaald gebied worden met lijnen aangegeven; het geheel vormt dan 'een paardestaart van lijnen', daaruit volgt dan tenslotte één lijn, de gemiddelde lijn, berekend en als model van de toekomst vastgelegd.

Maar ook deze benadering blijft teveel 'projectie', d.w.z.: *houdt te weinig rekening met toekomstige beslissingen die tot iets heel nieuws kunnen leiden*. De methoden die Kahn gebruikt zijn dacht ik typisch retrospectief, (en daarmee te weinig op iets nieuws gericht) namelijk trend-extrapolatie, de samen-

gestelde ontwikkelingslijn (multi-fold trend) en de makro-historische visies op veranderingen, die sterk beïnvloed zijn door het denken in termen van historische analogieën zoals dat door Sorokin is ontwikkeld. Dit laatste lijkt sterk op wat Massé projecties noemt.

Die multifold trend onderscheidt zich van de trend extrapolatie doordat ze, niet één compleet en consistent beeld van de toekomst wil geven, maar meer een aantal parallel lopende ontwikkelingslijnen. Het verschil met die paardenstaart van lijnen waar Massé 't over heeft is dat niet geprobeerd wordt één gemiddelde lijn uit dit geheel te destileren.

Wanneer we de elementen van die multifold trend bekijken vallen enkele dingen op. Ze lijken sterk op wat Massé de 'tendances lourdes' noemt en waar we volgens hem niet zo veel aan hebben.

Bovendien vind ik de lijnen van Kahn van bijzonder weinig fantasie, visie of originaliteit getuigen. Het is weer het bekende rijtje van toenemende welvaart en vrije tijd, bevolkingsgroei, accumulatie van wetenschappelijke kennis, toeneming van educatie, urbanisatie en groei van megalopolissen, wereldomspannende industrialisatie e.d.

Kortom 't zijn lijnen die iedereen kan verzinnen. Claus Koch noemt ze terecht banaal, omdat ze nergens zicht geven op een nieuwe ontwikkeling. Over meer controversiële zaken zoals bijv. de ontwikkeling van de democratie en de verschuiving van de machtsverhoudingen zwijgt Kahn. De neiging zich te richten op noncontroversiële zaken als oceaanonderzoek, ruimtevaart e.d. of het ontkennen van wezenlijke controversen in maatschappelijke en politieke vraagstukken is overigens kenmerkend voor veel futurologen.

Erg interessant wordt Kahn wanneer hij zich met macro-historische visies bezighoudt. Hij komt met een aantal van deze visies aandragen en zegt dan dat zijn eigen gezichtspunt 't beste past in de volgende categorieën, (p. 32):

- kenmerkende (empirische) patronen: de samengestelde trends, onregelmatig eb- en vloed bewegingen, empirische en analytische trendanalyse, fenomenologische scenario's;
- eclecticisch en syncretistisch: de samengestelde trend, andere trendanalyses, andere typerende patronen (met name metaforisch gebruik van de Quigley en Sorokinscenario's en van de klassieke geschiedenis, *mogelijkheid van verval en/of wedergeboorte*. (krypto-historicisme) (cursivering van mij B.v.S.)

Sorokin heeft een ontwikkeling van culturen geschetst via bepaalde standaardfasen n.l.: 1. ideëel, 2. geïntegreerd, 3. werelds (sensate) en 4. laatwerelds (of late-sensate).

Deze fasen corresponderen met de fasen van Spengler, Toynbee e.a. n.l.:

1. groei, lente, kinderjaren, 2. rijpheid zomer, 3. herfst, winter, beschaving verval. M.a.w. hier speelt dus duidelijk een cyclisch denken een rol.

Overigens distancieert Kahn zich enigszins van het deterministische karakter van dit cyclische denken. Op pag. 51 stelt hij, dat hij zich aansluit bij de door Sorokin geschetste heersende wereldse (sensate) of beter vroegwereldse uitgangspunten van onze maatschappij, en dat hij zich bezighoudt met bepaalde reeds zichtbare sociale veranderingen die kunnen leiden tot een excessieve laat-wereldse maatschappij, ook al gelooft Kahn niet, dat 'toenevend werelds' onvermijdelijk tot 'laat-werelds' hoeft te leiden.

Kenmerken van de wereldse fase zijn o.a.: empirisch, wetenschappelijk, verkennend, agnostisch, verifieerbaar, pragmatisch, operationeel, praktisch, wereldlijk, sceptisch, feilbaar etc. Er zijn nogal wat kenmerken bij die we geneigd zijn typisch Amerikaans te noemen en kenmerken die behoren bij de moderne, sterk door het positivisme beïnvloede wetenschapspraktijk.

In de kenmerken van de laat-wereldse periode komt duidelijk de vervalgedachte naar voren: cynisch, nihilistisch, chaotisch, blasé, oppervlakkig, lusteloos, zinloos, vervreemd e.d.

Deze fase hoeft niet in te treden, maar de ziektekiemen zijn wel al in de maatschappij aanwezig. Het gaat er nu maar om of deze ziekte te genezen valt of niet.

Interessant is het nu na te gaan welke deze ziekte verschijnselen zijn, bij welke groepen we ze vinden en vooral ook wat er als gezond tegenover staat. Enkele citaten die dit moeten verduidelijken:

'Zo zouden de klassieke, op het werk gerichte, op vooruitgang afgestemde op prestatie ingestelde houdingen van de Amerikaanse middleclass om de volgende redenen verworpen kunnen worden' (p. 237).

Deze redenen zijn dan verkort:

- 1 goed inkomen zonder veel inspanning;
- 2 sociale en openbare voorzieningen;
- 3 economische en sociale druk om zich aan te passen zal afnemen;
- 4 puriteinse ethiek (vgl. Calvinistische arbeidsethos B.v.S.), wordt overbodig;
- 5 er zal meer nadruk gelegd worden op dingen die niet met geld te koop zijn;
- 6 ouders zijn niet meer gemotiveerd hun kinderen zaken in te prenten als ijver, bereidheid genoeg uit te stellen e.d.;
- 7 groeiende afkeer tegen succes in 't beroep en prestatie.

Ideologische bewegingen zullen gevormd worden ter rationalisering en rechtvaardiging van de rebellie en verloochening van de oude 'vervallen' waarden (p. 238).

Deze tendenties noemt Kahn symptomen van sociale pathologie (p. 238).

Evenzo zullen steeds meer Amerikanen niet alleen de nu nog geldende op het werk, de prestatie en de vooruitgang gerichte houding laten varen, maar zul-

len vermoedelijk de houding van het 'verwende kind' aannemen, die het kenmerk schijnt te zijn, van tenminste enkele van de Berkeley-protestdemonstranten (p. 257).

Nogmaals hierover:

In tegenstelling hiermee is het even aannemelijk dat een afname in de spanning, die vroeger het gevolg was van de ruwe aspecten van de werkelijkheid zal resulteren in een groter aantal 'verwende kinderen'. Op zijn minst zullen velen de belangstelling verliezen in de besturing en de politiek van een maatschappij die met een niet aflatende en schijnbaar inspanningsloze regelmatigheid sukkel voorbrengt (p. 234).

M.a.w. de huidige welvaart brengt volgens Kahn maar slappelingen voort en de generatie van verwende kinderen die zo nodig overal tegen moeten protesteren. Het zal niet te verwonderen zijn welke groeperingen Kahn speciaal op 't oog heeft, wanneer hij aan de ziektekiemen in de maatschappij denkt. Kahn sprak al over de verwende Berkeleydemonstranten:

'Ook kan er enige romantisering plaatsvinden van de 'nobeles wilde' of de hippy, die buiten de waarden van de maatschappij leeft, in vrijwillige armoede en/of in meer of mindere mate van criminaliteit' (p. 245).

'Op dezelfde wijze worden veel mensen in de Verenigde Staten op dit ogenblik gehinderd door de redeloosheid van de beweging Nieuw Links, de hippies en dergelijke bewegingen.

We willen op historische theorieën, thema's en analogieën niet speciaal de nadruk leggen, maar de boeken die wij genoemd hebben geven aanleiding tot de hypothese dat *deze bewegingen* een teken aan *de wand zijn en een oorzaak van naderende anarchie* . . . (p. 410). (cursivering van mij B.v.S.).

Met die genoemde boeken refereert Kahn weer o.a. naar Sorokin met zijn theorie over de ontwikkeling van 'werelds' naar 'laat-werelds' (van bloei naar verval). Er is dus geen twijfel meer mogelijk, dat Kahn deze nieuwe radikale bewegingen als *de grote bedreiging van onze cultuur* ziet. Hij stelt dan ook: 'Wanneer er één opvatting is die we in het algemeen verwerpen (!) dan is het de radikale of dialektische opvatting' (p. 473).

Ook de intellectuelen moeten het nogal ontgelden als ondermijners van de Amerikaanse middle-class waarden.

'Veel intellectuelen en mensen die bijdragen leveren tot de cultuur van het volk zullen helpen argumenten te vinden tegen begrippen uit de 'bourgeois', 'manager', 'bureaucratische', 'Industriële', 'puriteinse', en vóór welvaartsstrijd. Dat zou dan een aanzienlijke steun zijn voor de gevoelens die liggen tussen *onverschilligheid en volslagen verachting voor elk soort succes of prestatie dat van economisch belang is* (p. 238, cursivering van mij B.v.S.). Ook het onderwijs zou wel eens een grote negatieve invloed kunnen hebben; ze creëert maar 'welfremde' boekenwormen:

'Een te grote nadruk op het onderwijs kan resulteren in quasi intellectua-lisme; mandarisme (de intellectueel als 'vader en moeder van zijn land'); een accent op boekenwijsheid (een begripsmatige wereld en gedocumenteerde informatie in plaats van een existentiële wereld en mondeling verworven of doorgegeven informatie); een uitbreiding en verlenging van de adolescentie subculturen; een meritocratie; overdreven getheoretiseer, intellectueel en/of geleerd provincialisme; vervreemding van de eigen cultuur of subcultuur; en andere vervreemdingen van het praktische leven' (p. 74).

Gelukkig zijn er ook nog tegenkrachten. Kahn heeft met name veel vertrouwen in de 'silent majority', '*Deze mensen, de werkelijke ruggegraat van de natie zijn God-vrezend, hard werkende mensen* . . .¹⁴.

Ook zijn er nog de Amerikaanse regeerders over wie Kahn zegt: 'zij behoren tot de *besten ter wereld*, maar ze zijn altijd bang, doodsbang, voor het congres, voor de publieke opinie . . .¹⁴.

Samenvattend kunnen we stellen dat Kahn die bevrijde klasse (en wat daar tegenaanhangt, zoals de kritische intellectuelen) van Richard Flachs als een ernstig gevaar beschouwt, die vermoedelijk wel niet de overhand zal krijgen daar zal de silent majority voor moeten zorgen maar toch de maatschappij naar een 'late-sensate' stadium kan toesturen.

Hoe staat Kahn nu tegenover de onderklasse van negers, arme blanken e.d.? 'De meeste van de betrekkelijk arme leden van de maatschappij echter zouden een ruime subsidie genieten. Ze zouden bereidwillig de sociale zorg accepteren als een vorm van steun en het feit dat de wereld hun een levensonderhoud verschaft, zou voor hen geen probleem zijn. De prikkel om als ongeschoolde werkkracht bij iemand in dienst te treden zou miniem zijn . . . Externe bewegingen kunnen tot bloei komen in het algemene klimaat van vervreemding van de machtsstructuur. Veel blanken en middle-class negers zouden de rassen relletjes en de vernielingsdaden met onverschilligheid beschouwen, of zelfs met sympathie en instemming' (p. 239).

Ook hier dus weer een Jan Saliegeest t.g.v. de welvaart en sociale voorzieningen, die vervreemding, rassenrelletjes, onverschilligheid e.d. teweeg brengen. Terzijde moet dan nog opgemerkt dat Kahn deze uitspraken doet in en over een land waar de sociale voorzieningen naar Europese maatstaven ver en ver ten achter liggen en waar werkeloosheid voor deze onderklasse nog werkelijk armoede betekent.

Het opvallend is nu dat voor de negers Kahn zijn hoop heeft gevestigd op de z.g. Zwarte Moslims, omdat deze: trouwen volgens de wet, hun geld sparen, dikwijls kleine ondernemers worden, zelf veelal dominerende vaderfi-

¹⁴ H. L. van Loon, 'Werken zal spelen worden', interview met Herman Kahn, *De Telegraaf*, 25-4-'70. (cursivering van mij B. v. S.).

guren zijn, zich netjes en conventioneel kleden, hun gezinnen onderhouden, acht uur per dag werken, zes dagen per week. M.a.w. deze Zwarte Moslims lijken in staat van al die opstandige zich deviant gedragende negers weer nette middleclass burgers te maken, met typische middleclass waarden en normen. Het racisme van de Zwarte Moslims zal na enige tijd wel verdwijnen of in ieder geval verminderen (p. 240 en 243).

De heer Snellen wijst er in zijn boekbespreking op, dat Het jaar 2000 een 'raamwerk van speculatie' is en dat de schrijvers zelf geen speculatie over de toekomst hebben willen geven. Formeel is dit juist, maar ik heb hier toch enkele twijfels. De Duitse titel van 'Het jaar 2000' is 'Ihr werdet es erleben' (en we mogen toch aannemen dat Kahn/Wiener voldoende Duits kennen om de strekking van deze titel te begrijpen). Verder lezen we voorin Kahn's 'Thinking about the unthinkable': 'Mr. Kahn is also the author of the Year 2000, a careful consideration of the *likely* development of historical trends for the rest of this century in all areas of human life'. M.a.w. het lijkt er toch wel een beetje op dat Kahn aan zijn toekomstbeschouwingen voorstellende waarde hecht.

Maar hoe dan ook, zelfs als we er van uitgaan, dat Kahn alleen een raamwerk heeft willen maken, dan ervaar ik dit als een heel klein zolderraampje, dat maar een heel beperkte en weinig fantasievolle blik op de werkelijkheid geeft. Robert Jungk heeft hierover gesproken in zijn lezing voor het laatste futurologencongres in Kyoto (Japan).¹⁵ Jungk onderscheidde daarin drie soorten verbeelding (imagination) die z.i. belangrijk zijn voor toekomstonderzoek n.l. de logische, de kritische en de creatieve verbeelding. Tot nu toe heeft eigenlijk alleen de eerste aandacht gekregen van de futurologen en deze is nu juist het minst interessant. Haar belangrijkste functie voor het toekomstonderzoek kan bestaan uit de anticipatie van logische toekomst. De centrale idee van de logica is het concept van de orde. Logische verbeelding zal proberen concepten te ontwikkelen, die op ordelijke wijze opgebouwd zijn, stap voor stap, steen op steen. Nu weten we, dat de geschiedenis niet op ordelijke wijze verloopt; toch kan het gebruik van deze logische verbeelding enig nut hebben. Kahn en Wiener hebben haar gebruikt bij het ontwikkelen van de z.g. 'verrassingsvrije' toekomstprojecties. Te vaak echter beperkt men zich tot deze vorm van verbeelding en dan wordt een 'logische' toekomst opgebouwd op basis van de nu bekende condities. De toekomst wordt dan 'the same only more so', zoals Ozbekhan het heeft uitgedrukt. De logische verbeelding kan echter als waarschuwing, springplank of uitdaging goed functioneren, b.v. door de toepassing van logische extrapolaties die kunnen leiden tot karikaturen van bepaalde hedendaagse fenomenen aldus Jungk. Het pro-

¹⁵ zie B. van Steenbergen, 'Jungk en Galtung' *Intermediair*, nr. 26, 3-7-'70.

bleem van Kahn is echter dat zijn logische extrapolaties deze waarschuwing-functie niet hebben als 't gaat om toekomstige wereldoorlogen, bewapeningswedlopen, vernietigingsaanvallen e.d., integendeel, dan doet hij juist geruststellend in de zin van twintig miljoen Amerikanen zullen de atoomoorlog overleven en binnen een eeuw zal alles weer opgebouwd zijn. Kahn vindt 't echter wel nodig om te waarschuwen tegen logische extrapolaties die betrekking hebben op zaken als b.v. toenemende welvaart en sociale voorzieningen. Dit leidt maar tot verval van de prestatiedrang, nihilisme, kortom dat hele rijtje van kenmerken van de laat-wereldlijke periode.

Voor de door Jungk genoemde kritische en creatieve verbeelding is in 't raamwerk van Kahn helemaal geen plaats.

Gezien de in 't begin van dit artikel geschetste achtergronden van Kahn is het niet verwonderlijk dat in 'het jaar 2000' veel aandacht wordt gegeven aan zaken als oorlog en internationale politieke verhoudingen. Kahn bedient zich dan bij voorkeur van historische analogieën. Hij besteedt er vele pagina's aan om onze tijd te vergelijken met die van rond het begin van de jaartelling. De hedendaagse Europeanen spelen dan de rol van de toenmalige Grieken en de huidige Verenigde Staten die van het Romeinse keizerrijk, waarover Kahn zegt: 'gedurende het grootste gedeelte van de eerste 200 jaar genoot men in het Romeinse keizerrijk een bijna ongeëvenaard goed bestuur, een bijna ongeëvenaarde vrede en voorspoed' (p. 223).

Een betere 'rechtvaardiging' voor het 'Pax Americana' (in navolging van het 'Pax Romana') valt nauwelijks te vinden. Ook hier weer wijst Kahn op diezelfde verziekingstendenties wanneer hij stelt 'dat de ruggegraat van de Romeinen verzwakte door het ontbreken van tegenstand in een tijd van stabiliteit en welvaart' (p. 223).

Het beste komt de hysterische angst voor alles wat een bedreiging vormt van de traditionele middle-class Amerikaanse waarden (een bedreiging die komt van buiten — de Russische communisten — zowel als van binnen — de New Left e.d. —) in een scenario, dat weliswaar niet door de schrijvers geschreven is, maar wel met instemming van hen is opgenomen. De schrijver is Frank Armbruster en hij noemt het een scenario voor een uitgeholde democratie. Hij beschrijft daarin hoe stap voor stap de V.S.:

'snel afglijden naar een positie als die van West Europa. Het is bezig een tweede of zelfs derde-rangs mogendheid te worden, politiek gesproken ziek en met een wegsmeltend geloof in zijn eigen instellingen en levenspatroon' (p. 375).

Het scenario is te mooi om niet enkele fasen van dit uithollings- en verziekingproces te citeren:

'Iets dergelijks heeft zich toegedragen in Amerika, waar de nationale wil duidelijk is verzwakt, sinds de conferentie van 1968 instemde met de aan-

vankelijke verdeling van Zuid Vietnam (onder de dekmantel van een Volksfrontbewind waarin de Viet Cong een aparte legermacht bleef en waarin het Nationale Bevrijdingsfront weliswaar in naam een gelijkwaardige partij was, maar in feite de boventoon voerde in de coalitiepartij (p. 368-369).

'Op het ogenblik bespreekt men in de V.N. een eis, op de agenda gebracht door verschillende 'ongebonden' landen, om V.N. waarnemers te zenden naar Mississippi, Alabama en Georgia, waar binnenkort verkiezingen worden gehouden' (p. 369).

'Het onvermogen van Amerika om voldoende binnenlandse steun te verkrijgen voor verzet tegen communistische subversieve activiteiten heeft vele onderontwikkelde landen gebracht tot een houding overeenkomstig die van Cambodja in 't midden van de jaren zestig' (p. 370).

'De wereld kent op dit tijdstip (1985) twee soorten landen. De eerste heeft regeringen met een vrij hoge moreel, richtingszin en min of meer stabiele omstandigheden binnen hun grenzen. De tweede groep wordt gekenmerkt door binnenlandse situaties, die lopen van chaotisch tot ongezond. Afgezien van enkele uitzonderingen is er een correlatie tussen de sterke intern stabiele regeringen en communistische totalitaire één-partij regeringen. Er is ook een algemene samenhang tussen de chaotische en ongezonde landen en de niet-communistische landen' (p. 371).

'De voortdurende externe problemen, vijftieng jaar van toenemend gebruik maken van demonstratiegroepen en staatsrellen om een standpunt aan de man te brengen, gepaard aan de schuldcomplexen waar zovele studenten aan laboreren, vormen een ernstige verzwakking voor het Amerikaanse sociale en staatkundige bestel. Amerika raakt overgeleverd aan linkse studentengroeperingen, die tenslotte de invloed verwerven, die ze altijd hebben verlangd' (p. 372).

'Een aantal van de meest dynamische hoogleraren aan de Amerikaanse universiteiten zijn communisten en nog meer sympathiseren met het communisme' (p. 373).

En tenslotte dringt het communistische gevaar door in de volksvertegenwoordiging: 'Verschillende leden van het Huis van Afgevaardigden zijn nu overtuigde communisten.

Het gevolg is dat Amerikaans geld beschikbaar komt voor communistische organisaties, terwijl het moreel van de V.S. zakt tot beneden het niveau van Engeland in het begin van de jaren zeventig' (p. 375).

G. van Benthem v.d. Bergh spreekt terecht van de nachtmerrie van een anti-communist.

Ook de heer Snellen heeft bezwaar tegen deze scenario's, maar die zijn van volledig andere aard. Ze zijn hem te willekeurig en te intuïtief, in tegenstelling tot de moeizaam ontwikkelde theorieën in de sociale wetenschappen.

Mijn probleem is veeleer de reactionnaire sfeer die uit deze scenario's naar voren komt. Met de heer Snellen ben ik van mening, dat 'Het jaar 2000' een uiterst belangrijk boek is, maar onze motivering hieraan verschilt.

Ik heb in dit boek weinig vernieuwende gedachten van toekomstonderzoek kunnen ontdekken; het belang van dit werk ligt m.i. dan ook niet zozeer op wetenschappelijk vlak, maar houdt verband met het feit, dat één van de auteurs een geweldige invloed heeft op de militair-strategische en internationale politiek van de Amerikaanse regering en dan geeft dit boek geen reden tot vreugde.

Tot slot wil ik nog wat dieper ingaan op die boekbespreking van de heer Snellen. Het eerste gedeelte is in feite niet meer dan een op zichzelf goede samvatting van de inhoud. Met de (weinige) kritische opmerkingen ben ik het grotendeels wel eens. Ook Snellen vindt het scenario van Armbruster wat overtrokken, omdat het geen rekening houdt met countervailing powers, oppositie, e.d. en verder stelt hij terecht, dat de binnen- en buitenlandse politieke ontwikkelingen in dit boek nogal sterk gescheiden zijn.

Opvallender vind ik dan ook het tweede deel van deze boekbespreking, waarin Snellen met een merkwaardige felheid te keer gaat tegen de kritiek, die van Benthem van den Bergh en ik tegen Kahn hebben. Snellen citeert daarvoor uit mijn boekje *Orde of Conflict*. Aangezien de door mij daarin neergelegde gedachten zo verminkt zijn overgekomen, heb ik het grootste deel van dit artikel gebruikt om duidelijk te maken, waar het mij om gaat. Ik heb overigens ernstige bezwaren tegen de wijze van polemiseren van Snellen.

Een voorbeeld: 'Op de eerste helft van het geschrift, dat wemelt van de onjuistheden, de aanhalingen en aangehaalde aanhalingen wil ik hier niet verder ingaan...' (pag. 371).

Dit acht ik frustrerend voor de lezer en unfair tegenover mij. Kritiek heeft alleen zin, wanneer de bekritiseerde en de lezer er iets aan hebben. Hier heeft niemand wat aan. Er wordt een aantijging gedaan, die Snellen niet waar maakt. Wat dat 'wemelen' van de aanhalingen betreft, het zou m.i. wenselijk zijn, wanneer Snellen zelf in zijn kritiek op mij wat uitgebreidere aanhalingen gebruikt had, zodat de lezer zou kunnen beoordelen wat ik werkelijk geschreven heb.

Enkele punten uit die kritiek. Ik schrijf over de Amerikaanse 'liberals', waarvan, aldus Snellen, onduidelijk blijkt wie ik bedoel. Zou Snellen nu echt niet weten wat 'liberals' zijn? Ik kan me nauwelijks voorstellen, dat ik hem dat moet uitleggen. Misschien is dat inderdaad nodig, want op pag. 369 van zijn boekbespreking heeft hij het over de 'complexiteiten van de liberale (= 'liberal' I.S.) politiek'. Bedoelt Snellen hiermee te zeggen, dat 'liberal' niet door liberaal vertaald moet worden, wat mijn opvatting is, of dat het juist het-

zelfde is (zie het is-gelijkteken). Snellen trekt overigens de juiste conclusie, dat de liberals 'rechts' van de radikalen staan, al heb ik de term 'rechts' niet gebruikt. Snellen gaat verder in op mijn opmerkingen over het lage democratische peil van de 'Commission on the year 2000'. Waar het hier om gaat is dit: het is een commissie van 'experts', die zich ook heel uitdrukkelijk op zijn deskundigheid laat voorstaan, in die zin, dat ze van mening is, dat zij het beste de doeleinden van de toekomst en de wegen om die doeleinden te bereiken, kunnen bepalen. Dat de toekomst een zaak is, die de bevolking als geheel aangaat en dat daarom participatie van die bevolking, niet alleen in het uiteindelijke beslissingsproces, maar ook in het daaraan voorafgaande meningsvormingsproces een democratische vereiste is, ontgaat deze commissie. De discussies, die deze deskundigen voeren en de papers, die ze opstellen, zullen ze wel publiceren — overigens in een vorm, die gericht is op andere deskundigen — maar dat noem ik nog geen democratische participatie.

Ik verwijt Kahn verder, dat hij bij voorkeur een kwantitatief beeld van de toekomst geeft. Deze kritiek is volgens Snellen niet gerechtvaardigd, omdat de kwantitatieve scenario's slechts éénvijfde deel van het gehele boek in beslag nemen. Afgezien van het feit, dat dit ook weer een kwantitatief argument van de heer Snellen is, gaat het mij niet om die scenario's, maar om het feit, dat Kahn zich bij het bepalen van trends naar de toekomst voornamelijk laat leiden door zaken als toeneming van de bevolkingsgroei, urbanisatie, vrije tijd en vooral het bruto nationaal product. Hij heeft m.a.w. — en daar komt hij ook eerlijk voor uit — een sterke voorkeur voor harde meetbare data. Kahn geeft in zijn inleiding wel toe, dat er ook andere factoren zijn, maar hij houdt er zich niet mee bezig.

Hoe iemand overigens kan stellen na 'het jaar 2000' en andere werken van Kahn gelezen te hebben, dat hij zich niet schuldig maakt aan speculaties hoe de toekomst er in feite uit zal zien, is mij een groot raadsel.

Wat Kahn denkt over de rebellerende jeugd en over de mogelijkheden van een vervalperiode heb ik hopelijk uitvoerig genoeg aangetoond. Dat Snellen dan ook zo maar kan beweren, dat Kahn geen aanhanger van de theorieën over opkomst en verval van cultuur is, is eenvoudigweg onjuist. Dat Kahn de Amerikaanse samenleving duidelijk niet als ideaal stelt (zoals ik beweerd heb), zou uit pag. 33-35 moeten blijken, volgens Snellen.

Het spijt me, ik heb het er niet uitgehaald, maar zelfs als het daar stond, dan gaat het toch niet om een enkele bewering, maar om de mentaliteit en de sfeer, die uit een heel werk spreekt en die is duidelijk gericht op de status quo van het huidige Amerika of beter op het Amerika van de 'silent majority'.

Deze opsomming wordt langzamerhand vervelend voor de lezer, maar wan-

neer we dieper op de zaken ingaan, blijft er vrijwel niets heel van de kritiek van Snellen.

Helemaal aan het slot lezen we nog een fraaie volzin, waarin Snellen stelt, dat hij, evenals van Benthem van den Bergh en ik, ook meer democratie voorstaat en dat hij onze bezorgdheid deelt met betrekking tot het maatschappelijk engagement van de sociale wetenschappen. Gezien de hele opstelling van Snellen m.b.t. het boek van Kahn vind ik deze opmerkingen weinig geloofwaardig.